

דובנוב, רעיון הלאומיות הדיאספורית ותפוצתו

מרקוס זילבר

מבוא – על הון תרבותי ומדינת הלאום

מדוע כבשה התפיסה הדובנוביסטית בתוך שנים ספורות מרגע ניסוחה, כבסערה, את האינטליגנציה היהודית הלאומית במזרח אירופה? במאמר זה ארצה לטעון כי סוד קסמה של התפיסה הדובנוביסטית הוא בהיותה משקפת פתרון לבעיות יסוד של חוגים נרחבים בקרב האינטליגנציה היהודית ברוסיה. הדיון יתמקד בממד אחד בתורתו של דובנוב, מרכזי לטענתי, המאיר את סוד משיכתה בעיני האינטליגנציה היהודית הלאומית, והוא יחסה אל ההון התרבותי ההגמוני. אמנם מושג בורדיאני זה, 'הון תרבותי', אינו בשימוש בשדה המחקר של הלאומיות בכלל ושל הלאומיות היהודית בפרט, אך דומני ששימושו בקונטקסט של ניתוח פעילותם של חוגי מלומדים ומשכילים יהודים אתניציסטים וטרנספורמיסטים ברוסיה של מפנה המאות ה־19 וה־20 עשוי להסביר את התגייסותם המהירה לטובת האוטונומיזם.

לדיון של פייר בורדיה (Pierre Bourdieu), 'ההון התרבותי' הוא 'מכלול הכלים לניכוס העושר הסימבולי המסומן חברתית ככדאי וכמבוקש', עושר סימבולי שבתנאים מסוימים ניתן להמירו בהון כלכלי. לצרכינו כאן, הון זה הוא המורשת התרבותית 'הגבוהה', המבטיחה גישה אל חוגים חברתיים נכבדים ומאפשרת הכרה חברתית, הבחנה מעמדית והשתלבות משופרת בשוקי העבודה. בורדיה ניתק את מה שמכונה 'כישרון' מהצלחה לימודית ומתרגומה להצלחות בשוק העבודה. במקום זאת הוא קישר את ה'כישרון' אל אפשרויות דיפרנציאליות הפתוחות לפני בני מעמדות חברתיים שונים, המתנות את הצלחותיו הלימודיות של אדם ואת שילובו בשוק העבודה ובמקצועות 'יוקרתיים' במידה שהוא מפנים צורות המכונות 'תרבותיות', 'מטופחות', פרי של 'Bildung', מערכת הרגלים נצפית למדי, מערכת של

* מאמר זה מבוסס על שתי הרצאות שנשאתי, האחת ביום העיון 'האינטלקטואל והתנועה הציונית' שהתקיים באוניברסיטת תל-אביב ב-21 באפריל 2004; והשנייה בכנס השנתי של החברה ההיסטורית הישראלית 'המדינה המודרנית והריבונות', שהתקיים במרכז זלמן שזר בתאריכים 28-30 ביוני 2004. אני מודה למשתתפים על הערותיהם המועילות.

דיספוזיציות מובנית למדי של ארגון חיי היומיום, של התנהגות, לשון, ביטוי וטעם, הלוא היא ה־'Habitus'. באמצעות ניתוח של ההון התרבותי ביקש בורדייה להסביר הן את ההישגים הלימודיים הלא־שוויוניים של לומדים מסביבות סוציו־חברתיות שונות זו מזו בתנאים של שוויון הזדמנויות לכאורה; הן את התשואה הלא־שוויונית שבוגרי אותן מסגרות חינוך, הבאים כל אחד מרקע סוציו־כלכלי אחר, מקבלים בשוק האקדמי.¹

טענתי היא ששמעון דובנוב ניסח ברהיטות משנה רעיונית שהתכוונה לחתור תחת התרבות ההגמונית בהטיפה להכרה בתרבויות נוספות, באופן שאלה האחרונות יבטיחו נגישות שוויונית אל מרכזי השליטה. בכך יצטרף להון התרבותי הדרוש להשתלבות מוצלחת בהיררכיה החברתית הון תרבותי אחר, נוסף, שגם הוא יבטיח מוביליות. להלן אטען כי דווקא הבנת ממד זה של המשנה הדובנובית מאפשרת לנו לתפוס את סוד קסמו של הרעיון הדובנוביסטי בעיני האינטליגנציה היהודית הרוסית האתניציסטית והטרנספורמיסטית. במאמר זה אני מציע אפוא ממד פרשני נוסף, שעשוי לאפשר לנו להעריך את זיקת חוויותיהם של יהודים רבים באינטליגנציה ובאינטליגנציה־למחצה ברוסיה במסגרת מדינית שהולכת ומתגבשת כלאומית לפונקציונליות שביסוד הרעיון הדובנוביסטי ופטרונותיו.

הבה נבחן את חוויותיו של צעיר יהודי כזה. במאי 1881, בהיותו בן 20, ניגש אותו צעיר יהודי לבחינות אקסטרניות בפטרבורג לאחר שנכשל בהן פעמים מספר, בתקווה שהפעם ייפתחו לפניו שערי האוניברסיטה. כמו רבים אחרים היה גם הוא צעיר שהתמשכל, שעוב את ביתו כדי להמשיך בלימודיו, שלימד לעצמו את יסודות השפה הרוסית ותרבותה. צעיר זה, כרבים אחרים בדורו, רכש במאמצים הון תרבותי זר לו – שפה ותרבות רוסית ומערכת מושגים הלקוחה מתרבות רוסיה והמערב. במהלך השנים הוא חיפש דרך להתערות בתרבותו החדשה, להיות איבר מאיברי האינטליגנציה שלה, ואף הטיף לאחרים לנהוג כמוהו. עם זאת, לאקדמיה בפטרבורג, מבצר התרבות הרוסית הגבוהה, לא הצליח לחדור. שוב נכשל בבחינות.

הצעיר הזה היה שמעון דובנוב (1860-1941). באותו מועד משברי מבחינתו, כך הוא מספר בזכרונותיו, החליט לוותר על חלומו לזכות בתעודה אוניברסיטאית. הוא החליט שלא לגשת לבחינות נוספות וגם שלא לנסות ללמוד באוניברסיטה מחוץ לרוסיה (בגרמניה או בשווייץ). בחוויית כשלוננו אפשר לראות את מקור החלטתו לעזוב את דרך המלך ולפנות

1. לדידו של פייר בורדייה (Pierre Bourdieu) ההון בא לידי ביטוי בשלוש צורות עיקריות: הון כלכלי, כזה שאפשר להמירו מידית וישירות לטבין ותקילין ואפשר למסדו באמצעות זכויות נכסין; הון תרבותי, שאפשר להמירו בתנאים מסוימים להון כלכלי ואפשר למסדו באמצעות הכשרה לימודית; ואחרון – ההון החברתי, המורכב מרשתותיו החברתיות של האדם ('הקשרים') ואפשר להמירו בתנאים מסוימים להון כלכלי ולמסדו באמצעות תארים ומוסדות. ראו: Pierre Bourdieu, 'The Forms of Capital', in: John G. Richardson (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York 1986; Pierre Bourdieu, *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power* (Translated by Lauretta C. Clough), Stanford, CA 1996

לדרך אלטרנטיבית, הדרך האוטונומיסטית. וכך תיאר את החלטתו זו בזכרונותיו, בהתבססו על יומניו בני אותם הימים:

וכך גמלה בלבי ההחלטה [...] שדנה אותי לחיי ייסורים של יהודי משולל זכויות, שלא נמנה בקטגוריה של אינטליגנציה בעלת תעודות. ייתכן שכך היה צריך להיות: שסופר יהודי לא ייחנה מזכויות יתרות שמקנות תעודה; כי אם יסבול יחד עם כל המוני היהודים, למען יוכל לתאר מתוך חוויותיו את כל הייסורים האלה בספר 'הזעם הגדול' של מחבר מסות, ויגיש אותו עם הפתוס הכבוש של ההיסטוריון.²

מתיאור זה עולה שדובנוב חווה משבר אישי. אמנם ייתכן שבתיאור הדרמטי של המשבר ניכרת השפעתם של סגנונות הכתיבה הדרמטיים והרומנטיים של סוף המאה ה־19, ה־fin de siècle, שקראו בצמא ברוסיה אינטלקטואלים יהודים רוסים כמוהו, אך עדיין הוא ממחיש עד כמה היה הכישלון לדובנוב חוויה מעצבת שערערה כמה מאמונות היסוד שלו, ומבחינה זו נראה כי זו היתה חוויה פרדיגמטית. אפשר לראות שחויית כשלוננו האישי, רוויית הכאב, העלבון והזעם הכבוש, נתקשרה בתודעתו דווקא לייסוריהם של המוני היהודים משוללי הזכויות ועוררה בו אמפתיה והזדהות עמו. הוא הבין ששורש דחייתו ביהדותו, ושהמערכת החברתית כפי שהיא פועלת לא תאפשר לו להיכנס אל מבצר העילית התרבותית הרוסית, להסתפח לסביבה החברתית הרצויה לו ולזכות בלימודים פורמליים ובפריבילגיות הנלוות להם.³ רק שינוי של כללי המשחק טמן בחובו סיכוי כלשהו להשתלב.

נראה לי שבמובנים רבים חוויה פרדיגמטית כזאת חושפת את קסמו הפוטנציאלי של רעיון הלאומיות הדיאספורית, הרעיון האוטונומיסטי, שלימים זוהה עם דובנוב. רעיון זה דוחה את רעיון הקמתה של מדינת הלאום המודרנית, המקנה גישה מועדפת אל מוסדותיה הממלכתיים לאליטות המייצרות ומפיצות את תרבותו הגבוהה של הלאום ההגמוני. הרעיון הדובנוביסטי חושף את מנגנון מדינת הלאום, שבשם העיקרון האוניברסלי של ריבונות הלאום מגן על האינטרס הפרטיקולרי של בני הקבוצה ההגמונית, תרבותה ולשונה. עיקרון זה מדיר מעשית וסימבולית קבוצות תרבותיות, לשוניות ואתנו־לאומיות אחרות המהוות חלק במדינה וחוסם את כניסתן למוסדות ההגמוניים באמצעות מנגנוני 'שכפול' חינוכיים־תרבותיים. החוויה המתוארת של דובנוב הצעיר וחוויות דומות לה מאפשרות לנו להבין את

2. שמעון דובנאוו, דאס בוך פון מיין לעבן: זכרונות און רעיונות. מאטעריאלן צו דער געשיכטע פון מיין צייט, א, בוענאס איירעס 1962, עמ' 118.

3. פייר בורדיה מפרש את תפקידם העיקרי של מבחני המיון לאוניברסיטה כחסמים בפני קבוצות שהכוחות ההגמוניים בחברה מסרבים לשתפם בשליטה. ראו: Pierre Bourdieu et Jean-Claude Passeron, *La reproduction: Éléments pour une théorie du système d'enseignement*, Paris 1970

רגישותו של דובנוב לתלאותיה של האינטליגנציה שמקרב קבוצת המיעוט, השואפת שיכירו בה כשווה לאינטליגנציה של התרבות ההגמונית.⁴

התאוריה הדובנוביסטית והמשמעויות המעשיות שלה

במציאות הגאו-פוליטית המזרח-אירופית של סוף המאה ה-19 שלטו בית הבסבורג ובית רומנוב כל אחד על ערב-רב של אומות, עמים ועממים וקבוצות אתניות. הללו ישבו זה לצד זה וזה בתוך זה, כשכל אחד מהם שרוי בתהליך של עליית הלאומיות האתנו-תרבותית – תהליך שאיים על עצם שלמותן של אימפריות רבות-לאומים אלה. במציאות זו הלך והתפתח רעיון פוליטי שגרס כי יש להפוך כל אחד מהעמים לעם ממלכתי בלי לפרק את היחידה הפוליטית הגדולה שהוא משתייך אליה. רוצה לומר, הוא לא גרס פירוק של המדינה למדינות לאום אלא הפיכתה למדינת לאומים. רעיון זה הציג אלטרנטיבה לכינון מדינת לאום לכל אחד מן הלאומים המתגוררים בטריטוריה מסוימת, וליהודים הוא אפשר לשלב בין לאומיות יהודית לבין נאמנות למדינה שישבו בה.⁵ הרעיון הזה התפתח לראשונה באוסטריה בקרב האגפים הליברליים של הפוליטיקה האוסטרית, והמשיך להתפתח באפיקה הסוציאליסטי, עד כדי כך שזוהה לעתים קרובות עם ה'אוסטרו-מרקסיזם'.⁶ בתיאור של הספרות המשכלית-

4. חוויות כישלון דומות הובילו אחרים מקרב האינטליגנציה היהודית-רוסית דווקא למסלולי חיים שונים מזה של דובנוב: לאומיות טריטוריאלית, סוציאליזם, מהפכנות, היטמעות וכן הלאה. על האינטליגנציה היהודית הרוסית ומסלוליה השונים ראו: יהודה סלוצקי, העיתונות היהודית-רוסית במאה ה-19, ירושלים 1970. על אליטות אינטלקטואליות הנכשלות בניסיון להצטרף לאליטות ההגמוניות ומרכזיותן בעיצוב תנועות לאומיות ראו: Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Special Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, Cambridge 1985. והשוו את ניתוחו של חרוך לטיפולוגיה דומה של: Józef Chlebowski, *On Small and Young Nations in Europe*, Wrocław-Warsaw-Kraków-Gdansk 1980, p. 19

5. את הרעיון הזה אפשר לשלב במסגרת הרחבה יותר של אידאולוגיות המכונות 'consociationalism', שמטרתן למזג בין דמוקרטיה לפלורליזם לאומי. ראו: Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, New Haven, CT and London 1977; James G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, New York 1991, pp. 77-78, 135-142 וראו גם: Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism* (second edition), London and New York 1983, pp. 442-446; Stephen Ryan, *Ethnic Conflict and International Relations*, Aldershot 1995, pp. 6-14

6. Werner Cahnman, 'Adolf Fischhof's als Verfechter der Nationalität und seine Auswirkung auf das jüdisch-politische Denken in Österreich', *Studia Judaica Austriaca*, 1 (1974), pp. 78-91; Idem, 'Adolf Fischhof and the Problem of the Reconciliation of Nationalities', *East European Quarterly*, 12 (1978), pp. 43-56; Robert Kann, *The Multinational Empire*:

לאומית האוסטרית (בעיקר באמצעות פרץ סמולנסקין) ובתיווכה של העיתונות היהודית חדר הרעיון אל חוגים שונים של האינטליגנציה היהודית ברוסיה, ובאמצעות מתווכים אלה ותוך כדי דין ודברים עם עמיתיו ותבריו גיבש דובנוב מחדש את מודל הלאומיות הדיאספורית.⁷ מאחר שדובנוב עסק כה רבות בפיתוח הרעיון הזה, בתולדות ישראל לאומיות דיאספורית, אוטונומיזם ודובנוביזם נתפסים כמילים נרדפות.⁸ שמעון דובנוב עשה כברת דרך ארוכה בטרם אימץ את רעיון הלאומיות הדיאספורית.⁹

- Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848-1918*, 2, New York 1950, pp. 143-178; Rudolf Springer [Karl Renner], *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat*, Wien 1902; Idem, *Grundlagen und Entwicklungsziele der österreichisch-ungarischen Monarchie*, Wien 1906, pp. 28-42, 54-63, 132-136, 208
7. Marcos Silber, 'The Metamorphosis of Pre-Dubnovian Autonomism into Diaspora Jewish Nationalism', In: Minna Rozen & Maria Efthymiou (eds.), *Hellenic Diaspora-Jewish Diaspora: Comparative Studies* (forthcoming)
8. Oscar Janowsky, המחקר הקלאסי על הלאומיות היהודית הדיאספורית הוא מחקרו של אוסקר יאנובסקי, *The Jews and Minority Rights (1898-1919)*, New York 1966, הנוגע בעיקר לתוכניותיהן הפוליטיות של התארגנויות שונות של יהודי מזרח אירופה. אמנם מאז פרסומו נערכו מחקרים רבים בתחום זה, אך עדיין זהו ספר המבוא הטוב ביותר למתעניינים בנושא. אין לבלבל בין לאומיות דיאספורית (Diaspora Nationalism) בקונטקסט הדובנוביסטי לבין לאומיות של פזורה (diaspora nationalism) לפי הטיפולוגיה של חוקר הלאומיות ארנסט גלנר ושל אנתוני סמית בעקבותיו. על-פי הבנתו של גלנר, לאומיות דיאספורית היא הלאומיות שפיתחו קהילות אתנו-תרבותיות שמילאו תפקיד מיוחד בכלכלה של החברה הטרנס-מודרנית, ובמעבר מהעידן הטרנס-מודרני אל העידן המודרני איברו את מקומן המיוחד. כוונתו לקבוצות כמו ארמנים, יוונים או יהודים. על-פי טרמינולוגיה זו התנועה הציונית נכללת בקטגוריה של לאומיות של פזורה. לצורך דיוגנו כאן יכוון המינוח 'לאומיות דיאספורית' לאידאולוגיה הדובנוביסטית ולירושתייה. ראו: Alon Rachamimov, 'Diaspora Nationalism's: Pyrrhic Victory: The Controversy Regarding the Electoral Reform of 1909 in Bukovina', in: John Micgiel (ed.), *State and Nation Building in East Central Europe: Contemporary Perspectives*, New York 1996, p. 13, note 1
- עמ' 143-134; Anthony D. Smith, 'Introduction: The Formation of Nationalist Movements', in: Anthony D. Smith (ed.), *Nationalist Movements*, London 1976, p. 12
9. שמעון דובנוב כתב אוטוביוגרפיה, *Kniga zhizni*, בשלושה כרכים (כרכים א-ב, ריגה 1935-1934; כרך ג, ניו-יורק 1957). כאן יופנה הקורא לתרגום היידי של שלושת הכרכים: דובנאוו, דאס בוך פון מייין לעבן. על יסוד האוטוביוגרפיה הזאת ועל סמך זכרונותיה כתבה בתו סופיה את הביוגרפיה הקלאסית של שמעון דובנוב, שתורגמה לכמה שפות. לתרגום לאנגלית הותקן מבוא רבי-ערך של יונתן פרנקל. ראו: Sophie Dubnov-Erllich, *The Life and Work of S. M. Dubnov: Diaspora Nationalism*; and *Jewish History*, Bloomington, IN 1991
- ראו: Robert Seltzer, 'Simon Dubnow, A Critical Biography of His Early Years', unpublished Ph.D. dissertation, Columbia University 1970; Idem, 'Coming Home: The Personal Basis of Simon Dubnow's Ideology', *AJS Review*, 1 (1976), pp. 283-297 [Seltzer, 'Coming Home']; Idem, 'Graetz, Dubnow, Baron', *Jewish Book Annual*, 48 (1990-1991),

כאוטוֹדִידִקְט נכנס אל העולם התרבותי הרוסי, אימץ השקפות קוסמופוליטיות קיצוניות והטיף לפתרון המשכילי הידוע – מאבק פנימי למען תיקונים רדיקליים בדת ובחיי היהודים ומאבק חיצוני להשגת שוויון זכויות אזרחי – מתוך אמונה בקדמה שתביא לשילוב היהודים בסביבתם ולביטול עוינות הסביבה כלפיהם.¹⁰ במחצית השנייה של שנות השמונים החל לבטא רעיונות אמבריוניים של לאומיות יהודית לא-טריטוריאליטית.¹¹ ב-1893 פרסם את המסה התאורטית החשובה הראשונה שלו, 'מהי היסטוריה יהודית', ובה הדגיש את השקפתו בעניין תפקיד התרבות בחיי יהדות אירופה ואת התפקיד המרכזי שיש ללאומיות כיסוד רוחני.¹²

בשנת 1894 גיבש דובנוב את השקפתו הידועה בדבר הלאומיות הדיאספורית.¹³ הוא פרס אותה בסדרת מסות הקרויה 'מכתבים על היהדות הישנה והחדשה', שהחלה להתפרסם ב-1897.¹⁴

pp. 175-176. ביוגרפיה אינטלקטואלית, המשווה בין קורות חייו של דובנוב לקורות חייהם של חיים זיטלובסקי ושל אחד העם, כתב דוד ויינברג: David Weinberg, *Between Tradition and Modernity: Haim Zhitlowski, Simon Dubnow, Ahad Ha-Am, and the Shaping of Modern Jewish Identity*, New York & London 1996, pp. 145-216

10. 'אסימילציה אורחית מלאה', כתב דובנוב ב-1884, 'שיתוף מלא של האינטרסים הציבוריים והמדיניים ביחסים שבין היהודים לשאר אזרחי הארץ, וההתקרבות האפשרית ביותר לתורת משה בטהרתה (כשהיא מנוקה, כמובן, מעניינים שהזמן גרמן) – במצבם הרוחני הפנימי של היהודים – זה האידיאל המתאים ביותר לרעיון הפרוגרס והתוצאה ההכרחית של האמנציפציה האזרחית והמדינית המלאה של היהודים' (*Voskhod*, א [1884], עמ' 106).

11. בשנת 1885 ציין דובנוב לראשונה שהרגש הלאומי בקרב היהודים מבוסס על אחדות הדת ועל שיתוף זכרונות היסטוריים של עבר מפואר ורבי-סבל. ראו: *Voskhod*, ט (1885), עמ' 19 (ב), על-פי סלוצקי, העיתונות היהודית-רוסית במאה ה-19, עמ' 152.

12. 'Chto takoie evreiskaia istoriia? Opit filosofkoi kharakteristiki', *Voskhod*, (October-November 1893), pp. 10-12; Weinberg, *Between Tradition and Modernity*, p. 160

13. ראו: דובנאוו, דאס בוך פון מיינ לעבן, עמ' 275. ב-1894 ציין דובנוב שהוא מתחיל לעסוק ב'בירור התפתחות ההיסטורית של הרעיון היהודי הלאומי במובנו הרחב' וב'אידיאה של הלאומיות הרוחנית היהודית'. ראו: *Niedelnaia Khronika Voskhoda*, 18 (1894), pp. 490-491, על-פי סלוצקי, העיתונות היהודית-רוסית במאה ה-19, עמ' 154.

14. ה'מכתבים' הם סדרה של מסות שהתפרסמו בשנים 1897-1907 בירחון היהודי-רוסי ווסחוד שהופיע בסנט פטרסבורג. ב-1907 נערכו המסות בשיטתיות וכונסו בספר, שנשא את השם 'מכתבים על היהדות הישנה והחדשה' (Simon M. Dubnov, *Pisma o starom i novom evreistve [1897-1907]*, S.). כל פרק הוא מכתב אחד, והמכתבים מסודרים לפי סדר פרסומם. הקובץ הופיע בעברית ב-1937 בתרגומו המקוצר של אברהם לוינסון, שדובנוב פיקח עליו ועל עדכונו (שמעון דובנוב, מכתבים על היהדות הישנה והחדשה, תל-אביב תרצ"ו). על תרגום זה התבסס התרגום המקוצר שהגיש לקורא האנגלי קופל פינסון, שאף ערך אותו והתקין לו מבוא (Simon Dubnov, *Nationalism and History: Essays on Old and New Judaism*, Philadelphia, PA 1958). תרגום לידיש ישירות מהגרסה הרוסית שפורסמה ב-1907 יצא לאור ב-1959 (שמעון דובנאוו, בריוון וועגן אלן און נייעם יידנטום, מעקסיקע 1959). רנה פווננסקי תרגמה את המכתבים לצרפתית, והתקינה מבוא והערות

דובנוב, שהשתמש בניתוחו בטרמינולוגיה הגליאנית, תיאר את האומה - כל אומה - כמהות פרימורדיאלית המתפתחת לינארית במהלכה ההיסטורי, מקדמת דנה, בשלושה שלבים: הגזע־שבטי, הטריטוריאלי־פוליטי והרוחני־תרבותי. אומה העוברת משלב אחד למשנהו מוכיחה בזאת את חיוניותה.¹⁵ אומות שתוכלנה לשמור על יסודותיהן התרבותיים תעבורנה בהכרח מהשלב השני, הטריטוריאלי־ממלכתי, אל השלב השלישי, הרוחני־תרבותי. בשלב זה האומה לא קיימת מכוח ריכוזה בטריטוריה אלא בהתגלמותה העליונה, התרבותית, במנותק מויקתה המדינית־טריטוריאליית. בסופו של תהליך כל אומה תהפוך ללא־טריטוריאליית ותתפור על פני תבל. תפוצת העמים היא תופעה שלא ניתן לבטלה והנה תהליך בלתי־הפיך. מכאן שאין מקום לטענה שבכל טריטוריה יכול לשבת רק עם אחד.

לטענת דובנוב, האומה היהודית, בעצם היותה בשלב השלישי, הרוחני, מוכיחה את חיוניותה ואת עוצמתה. היהודים לא שרדו אפוא על אפה ועל חמתה של ההיסטוריה אלא הודות לה. העם היהודי אינו עם שהולך ודועך, שקטסטרופה רובצת לפתחו, אלא עם בעל כוחות יצירתיים שהופכים אותו לעם הראשון שהגיע לשלב העליון של ההתפתחות ההיסטורית. התפוצה אינה קללת היהודים אלא כורח היסטורי, מצב קיומי המוכיח את חיוניותם.¹⁶ בהתבוננו בתחום המושב היהודי ברוסיה, אזור רחב־ידיים שבו כל העמים היו טריטוריאליים ואקס־

בהשוותה בין המכתבים כפי שראו אור לראשונה בווסחוד לבין גרסתם לאחר שקובצו בספר ב־1907 Simon Dubnov, *Lettres sur le judaïsme ancien et nouveau* [traduit du russe, annoté et] (présenté par René Poznanski), Paris 1989. האפרט המדעי המתלווה למהדורתה של פווננסקי ראוי לציון. על התרגומים השונים ומשמעותם האידיאולוגית וההיסטוריוגרפית ראו: René Poznanski, 'Introduction', in: Dubnov, *Lettres sur le judaïsme ancien et nouveau*, pp. 39-47. Kristi Grober, 'Works: about Simon Dubnov: A Bibliography', in: Kristi Grober & Avraham Greenbaum (eds.), *A Missionary for History: Essays in Honor of Simon Dubnov*, Minneapolis, MN 1998, pp. 137-157.

15. דובנוב, מכתבים על היהדות הישנה והחדשה, מכתב ראשון. ההפניות למכתבים להלן יהיו למספר המכתב, כדי שהקורא יוכל לפנות לתרגום או לגרסה הנגישה לו. כשיש חשיבות לשינויי הנוסחים יופנה הקורא לתרגומה של רנה פווננסקי, שהתקינה מבוא והעירה הערות (*Dubnov, Lettres sur le judaïsme ancien et nouveau*).

16. מכתב שני. על תפיסותיו של דובנוב ראו בעיקר: Dubnov, pp. 90, 109, 121-140, 199-201; Poznanski, 'Introduction', pp. 48-63; Seltzer, 'Coming Home (above not 9)', pp. 297-301. וכן ראו: יעקב לשצ'ינסקי, ספר שמעון דובנוב, ירושלים תשי"ד, עמ' 183-166; נתן רוטנשטרייך, 'על יסודות תפיסתו הלאומית וההיסטורית של דובנוב', שם, עמ' 142-136; הנ"ל, המחשבה היהודית, א, תל־אביב 1987, עמ' 86-89, 208-201; מתתיהו מינץ, 'לאומיות יהודית ולאומיות של מיעוטים אחרים', בתוך: יהודה ריינהרץ, יוסף שלמון וגדעון שמעוני (עורכים), לאומיות ופוליטיקה יהודית: פרספקטיבות חדשות, ירושלים תשנ"ז, 210-207; René Poznanski, 'Dubnov and the Diaspora', in: Grober & Greenbaum, *Missionary for History*, pp. 5-10.

טריטוריאליים בעת ובעונה אחת, ראה דובנוב לנגד עיניו תהליך היסטורי של דה-טריטוריאליזציה של האומות – של כלל האומות.¹⁷

אין כוונתנו כאן להציג את תפיסתו הכוללת של דובנוב אלא להבין את הפונקציונליות שלה. הסיפר ההיסטורי הדובנוביסטי הזה גובש מתוך עימות עם כמה נרטיבים מתחרים: עם הנרטיב ההיסטורי הרוסי ההגמוני ועם האינטרפרטציה של ההיסטוריה כפי שהציגה הממשל הצארי, מחד גיסא; ועם תביעותיהן של קבוצות אתנו־לאומיות לא דומיננטיות אחרות שביקשו לצרף את הטריטוריות אל ההיסטוריה 'שלהן', מאידך גיסא. אך העיתוי שבו התפרסמו מכתביו של דובנוב מעיד כי המטרה המידית של פרסומם היתה להציג אלטרנטיבה לפתרונות שהתגבשו בקרב היהודים במפנה המאות ה־19 וה־20 – הציונות מחד והסוציאליזם היהודי מאידך – ולפתרון האינטגרציוניסטי בגרסה הקוסמופוליטית שלו, שדובנוב היטיב להכיר. את מכתבו הראשון פרסם דובנוב ב־1897 על רקע הקונגרס הציוני הראשון. הוא ראה בציונות תנועה אנטי־היסטורית, משום שביקשה להעביר את היהודים תהליך של טריטוריאליזציה; תהליך זה דינו להיכשל שכן הוא מבקש להסיג את היהודים לשלב היסטורי קדום, המנוגד להגיון ההתפתחות ההיסטורית. לדידו של דובנוב אין מקום לטענה הגורסת שלאומה היהודית, כמו לכל אומה אחרת, יש זכויות לאומיות בלעדיות על טריטוריה כלשהי. הטריטוריות אינן בגדר קניין לאומי, ולכן כל אומה יושבת בכל טריטוריה בדין ולא בחסדה של אומה כלשהי. אין עמים מארחים או עמים אורחים. הוא הדין לעם ישראל: היהודים יושבים במקום מושבם לא בחסד אלא בזכות. כל טריטוריה עשויה ועתידה להיות בעלת מרקם אנושי רב־לאומי, רב־לשוני ורב־תרבותי. כל ניסיון לשמור על טריטוריה אחת לאומה מסוימת, לשפתה ולתרבות אחידה הוא נסיון סרק אנטי־היסטורי.¹⁸

בה במידה התנגד דובנוב לבונד, שנוסד אף הוא ב־1897. דובנוב התפלמס הן עם מסקנותיו האידאולוגיות של הבונד, הן עם הכלי הפרשני העיקרי שלו: המטריאליזם הדיאלקטי. מבחינה היסטורית דחה דובנוב את המטריאליזם הדיאלקטי ככלי תאורטי פרשני, שלדבריו סתר את המסקנות העולות מתולדות היהודים. מבחינה תוכנית, הוא טען, עושה הבונד רומנטיזציה

17. המורכבות האתנית של תחום המושב באה לידי ביטוי במפקד שנערך ברוסיה בשנת 1897. ראו: יעקב לעשצ'ינסקי, דאס אידישע פאלק אין ציפערן, בערלין 1922, טאבעלע XV.

18. עם זאת לא ראה בכינונו של מרכז יהודי בארץ־ישראל תהליך אנטי־היסטורי. מרכז זה תאם את תפיסתו בדבר התפתחות מרכזים רוחניים בתולדות היהודים. ואולם, הוא האמין שרוב מניינו של העם היהודי ימשיך לחיות את חייו בתפוצות. מבחינה זו ולמרות המחלוקת היתה קרבה ראויה לציון בין תפיסתו של דובנוב לאלה של אחד העם. ראו: דובנוב, מכתבים על היהדות הישנה והחדשה, עמ' 97-103. כמו כן ראו את תשובתו של אחד העם המתפלמס עם מאמר זה של דובנוב: אחד העם, 'שלילת הגלות', השלוח, כ, ה (סיוון תרס"ט), על־פי: כל כתבי אחד העם, תל־אביב תשי"ט, עמ' שצט-תג. עוד על הפולמוסים בין השניים ראו: Poznanski, 'Introduction' (above note 14), p. 42; סטיבן זיפרשטיין, נביא המקמק: אחד העם ומקורות הציונות, תל־אביב 1993, עמ' 203. וראו גם: Robert Seltzer, 'Ahad Ha-am and Dubnov: Friends and Adversaries', in: Jacques Kornberg (ed.), *At the Crossroads: Essays on Ahad Ha-am*, Albany, NY 1983, pp. 60-73

של הפועלים. בתפיסותיו האידיאולוגיות של הבונד ראה תפיסות פסולות כיוון שהן מעמידות במרכז את המעמד ואת התפיסות המעמדיות. השייך המעמדי אינו השייך המהותי, טען דובנוב, שכן האומה על רבדיה ומעמדותיה היא מהות אחת. המהות הלאומית הכלל-עולמית היא הקובעת. וכיוון שהבונד העמיד במרכז את הסולידריות המעמדית ולא את זו הלאומית, הוא הפך לתנועה אנטי-היסטורית. דובנוב לא שלל את השתתפותם של היהודים בתנועות מהפכניות ברוסיה, כל עוד תנועות אלה לא מקריבות את האינטרסים הלאומיים היהודיים על מזבח המהפכה. את הפלוגתא בינו לבין הבונד סיכם בסוף אוגוסט 1903 בפגישתו עם ארבעה פעילים מרכזיים של הבונד – ובהם שמואל גוֹז'נסקי ('לונו') וישעיהו איזנשטאדט ('ויטאלי', 'יודין') – והעלה על הכתב במכתב השנים-עשר, שחובר בנובמבר-דצמבר 1905.¹⁹ הוא ביקש לראות ביהודים ציבור אקטיבי ללא קשר לשייכו המעמדי, ציבור הנקרא להילחם למען דמוקרטיזציה של רוסיה, שתבטיח זכויות לעמיה. דובנוב גם יזם נסיונות להביא לליכוד הפלגים והורמים באומה היהודית לשם פתרון השאלה היהודית בכוחות משותפים, שכן סבר כי ההיגיון ההיסטורי מחייב תהליכים אלה.²⁰

המגזר האידיאולוגי-החברתי השלישי בקרב היהודים שעמו התפלמס דובנוב היה הציבור המתבולל מדעת או שלא מדעת. הוא ראה במתבוללים מגזר שנגרר אחר שיטה של דה-נציונליזציה ונהיה לאנטי-היסטורי, שכן האמין כי הלאומיות היא מהות אינהרנטית המלווה את הפרט מקדמת דנה ועד סוף כל הדורות. דובנוב סבר כי אין התבוללות אלא לאחר תהליך ארך-דורות של טמיעה 'גנטית' בקרב אומות העולם, שכן ראה באומה גוף 'טבעי' על-פי הקונצפציה ההרדריאנית, הרואה באומה גוף היסטורי-אורגני. הוא פקפק בפרספקטיבות של טמיעה הדדית, בהאמינו כי האומות פרימורדיאליות הן. יתר-על-כן, הוא סבר כי נוהגו של המגזר המתבולל הזה, נוסף על היותו מנוגד לתהליכים היסטוריים-אובייקטיביים של האומה – הן היהודית, הן הלא-יהודית – אף תורם להתגברות העימות בין ישראל לאומות העולם, שכן אלה האחרונות רוצות בשמירת מהותן הפרימורדיאלית, המתקשה בעיכול אלמנטים זרים. טמיעה קולקטיבית מוחלטת אינה אפשרית ועלולה להזיק, ולא זו בלבד אלא שהיא גם בלתי-מוסרית. במאמצי הטמיעה ראה התרפסות והשתעבדות. היהודי המתקרב אל בן אומה אחרת אינו צריך להשתעבד לקולקטיב הנוכרי, טען, אלא שניהם יחדיו צריכים להיכנע לעיקר העיקרים, שהוא שוויון ערכם של כלל האזרחים הן כפרטים, הן כשייכים לקולקטיבים שונים. בדרישתם של הלא-יהודים שהיהודים יתבוללו בקרבם יש משום גילוי

19. Doubnov, *Lettres sur le judaïsme ancien et nouveau*, pp. 400-405, 409-411. בעברית ראו: דובנוב, מכתבים על היהדות הישנה והחדשה, עמ' 115-121. על המפגש עם השניים ראו: דובנאו, דאס בוך פון מייך לעבן, ב, עמ' 15-16. בתו סופיה חשפה את זהותם של שניים מן הפעילים שהשתתפו במפגש עם אביה (ראו: Dubnov-Erlich, *The Life and Work of S. M. Dubnov*, p. 126). מעורבותה בענייני הבונד מעניקה מהימנות לזיהויה.

20. על פעילותו בוועדה לשוויון זכויות ראו: דובנאו, דאס בוך פון מייך לעבן, ב, עמ' 27-36; Dubnov-Erlich, *The Life and Work of S. M. Dubnov*, pp. 129-131

של כוחניות מצד החזק המבזה את החלש ומבטלו, ומשום התניית זכויותיו הטבעיות של המיעוט בביטול הפרטיקולריות שלו. תנאי זה הוא ערובה לאומת הרוב להמשיך ולרמוס את זכויותיו של המיעוט, שכן הרוב תובע מהמיעוט תביעה בלתי־אפשרית – טמיעה מוחלטת.²¹ לדידו של דובנוב, הפרקסיס הפוליטי מחייב אימוץ של פתרון אוטונומיסטי לכלל תושבי רוסיה. לא די בשמירת המסגרת המדינית, שבה מוענקות זכויות יתר לאומה אחת המכירה בקיום האחרות מתוך כורח בלתי־יגונה. לטענתו, מצב זה עלול להביא לתסיסה מתמדת, למרידות ולמהומות אין־סופיות, שיערערו את עצם קיום המדינה ואת בטחון תושביה. הוא אף דחה את האופציות האכזריות שהמדינה המונוליתית המודרנית הציעה למיעוטים בכלל וליהודים בפרט: לשמור על זהותם התרבותית אבל להישאר בשולי החברה, או להשתלב במערכת החברתית במחיר של היטמעות תרבותית, או לחלופין – להגר מהמדינה כדי לשמר את זהותם הפרטיקולרית.

המודל שפיתח דובנוב ביקש לשמור על ההווה הפסיפסית המזרח־אירופית למרות הסלמתם של הסכסוכים הלאומיים שאיימו על עצם קיומה. למעשה, מודל זה היה דרך להתמודד עם המשבר הסטרוקטורלי שנגס בקיסרות הרוסית. דובנוב התנגד לפירוק הממלכות או המדינות הגדולות. הוא סבר כי פירוק רוסיה ליחידות טריטוריאליות לאומיות נוגד הן את האינטרסים של אומת הרוב המבקשת להפוך לאומה הממלכתית הבלעדית, הן את אלה של אומות המיעוט. פירוק הכלכלה של הממלכות הגדולות הרב־לאומיות ליחידות כלכליות קטנות, טען דובנוב, תרושש את העמים ותביא למשברים כלכליים בלתי־פוסקים. משקלה של רוסיה הגדולה או אוסטריה המאוחדת, גרס, גדול יותר מסכום כלל חלקיהן לאחר הפירוק. עוד טען כי פירוק האימפריות הגדולות הוא בלתי־אפשרי גם מן הבחינה הדמוגרפית בגלל העירוב הדמוגרפי, וכי נחשול של דם ישטוף את רוסיה או את אוסטריה אם האומות ינסו לפרקן ליחידות טריטוריאליות. רק אוטונומיה לאומית על בסיס אישי תוכל לשמור על יתרונותיה של המדינה הגדולה ותספק את מאוויי האומות בלי החסרונות של פירוק המדינה.²² הוא תבע להחליף את התפיסה של אזרחות אוניברסלית, העיוורת להבדלים שיוכיים לאומיים, בתפיסה הפוכה – של אזרחות דיפרנציאלית, המאפשרת לכל אזרח לקיים את ייחודו הן בתחום הפרט, הן בתחום הכלל, בלי לפגום בסיכוויי למוביליות חברתית. על־פי דובנוב נראה שאין בריבוי הזהויות התרבותיות והלאומיות במדינה כדי להעיד על היעדר ערכי יסוד משותפים בקרב חברי הקבוצות השונות, ערכים שיאפשרו להם להסכים על העקרונות הפוליטיים שעל־פיהם תנוהל המערכת הפוליטית המשותפת לקבוצות כולן. את המבנה המדיני המבוסס על שליטה והגמוניה של אומה אחת על האחרות ביקש להחליף במודל שיתבסס על הפרדה בין הלאומיים השונים, ובו לכל אומה תהיה שליטה על העניינים המהותיים לה ובה בעת יופעל מנגנון של שיתוף בשלטון הכללי, שינטרל את הזיקה בין אזרחות לבין

21. דובנוב, מכתבים על היהדות הישנה והחדשה, מכתב שני, עמ' 26-38.

22. שם, עמ' 60-61.

שיוך לאומי או תרבותי. את יסוד הקיום המשותף במדינה בעלת מאפיינים דמוקרטיים ראה באינטרסים רציונליים של העדפת קיום שוויוני של העמים בצוותא והסדרתו – קיום שהוא עדיף אך גם כפוי מכורח תהליכים היסטוריים אובייקטיביים.

לדידו יהיה כל בן-מיעוט לאומי אורח נאמן לארצו ויעבוד לטובת צורכי הממלכה המשותפים כל זמן שלא יקפחו את זכויותיו ולא ידכאו אותו כבן קבוצת מיעוט. אחרי ככלות הכול, טען דובנוב, הרי כל תושב, גם זה הנמנה עם אומת הרוב, אינו אורח נאמן לארצו אלא במידה שזו מגינה על זכויותיו הן בתור פרט, הן בתור בן של קבוצתו האתנו-לאומית, מפני שטבעה של המדינה שהיא ברית אזורית אינסטרומנטלית המסוגלת להשתנות מכוח מהותה, שתעודתה היא להגן על צורכי חבריה. ניתוק הקשר בין מדינה לבין אומה המכוננת כאומת הרוב אין בו כדי לפגום בתחושת האחדות והסולידריות של כל אורח ואורח. תחושה זו, טען דובנוב, תלויה במצבו הציבורי של היחיד בתוך הממלכה. אם כל האזרחים שווים בפני החוק, כפרטים וכקולקטיב, ובלשונו של דובנוב, 'אם המולדת אינה מחלקת את אזרחיה לבנים ובנים חורגים', הרי כלל האזרחים יחזיקו ברגשי אחדות אזורית ומסירות למדינה בהיותה ברית מדינית-פוליטית משותפת לכלל הקבוצות השונות היוצרות אותה.²³

בשנים שגיבש את האידאולוגיה האוטונומיסטית היה דובנוב עסוק במפעל היסטוריוגרפי אדיר של תיעוד תולדות יהודי רוסיה, בהתמקדו במוסדותיהם (ועד ארבע הארצות) ובתנועותיהם הרחניות (החסידות).²⁴ דובנוב ראה בהיסטוריה היהודית כלי לעיצוב התודעה הלאומית, ובהמשך – לליכודה של האומה היהודית.²⁵ בידי דובנוב הפכה ההיסטוריה לכוח יוצר, שחיבר את נידחי ישראל למקום מושבם, לרוסיה, והעניק לגיטימציה לקיומם במרחב הגאוגרפי המזרח-אירופי כשוים בין שווים. ההיסטוריה שחשף במפעלו ההיסטוריוגרפי לימדה על עבר וזהר, מקור לגאווה וללגיטימציה, המאיר אל עתיד של שילוב במקום כשוים בין שווים ומצדיק את ההכרה בייחודו של המיעוט היהודי ובתרבותו כעוד אחת מתרבויות המדינה.

23. שם, מכתב שני, עמ' 26-29.

24. יונתן פרנקל תיאר את כתיבתו ההיסטוריוגרפית של דובנוב בשנים 1888-1903 כ-"*anni mirabilis* של יצירתיותו האינטלקטואלית. כך, למשל, בשנים 1888-1891 הוא פרסם בווסחוד לראשונה את מחקרו המונומנטלי על תולדות החסידות. ב-1894 החל לפרסם תיעוד נדיר הנוגע לתולדות השלטון העצמי היהודי במזרח אירופה. ראו: Jonathan Frankel, 'S. M. Dubnov, Historian and Ideologist', in: Dubnov-Erlich, *The Life and Work of S. M. Dubnov*, pp. 15-17 [Frankel, 'S. M. Dubnov, Historian and Ideologist']. ביבליוגרפיה של כתבי שמעון דובנוב שחיבר הוא עצמו פורסמה בתוך: Aaron Steinberg, *Simon Dubnov, the Man and His Work: A Memorial Volume on the Occasion of the Centenary of His Birth*, Paris 1963, pp. 225-251

25. שמעון דובנוב, 'נחפשה ונחקרה', פרדס, אודסה תרנ"ב, עמ' 221-242. וכן ראו: Frankel, 'S. M. Dubnov, Historian and Ideologist' (above note 24), pp. 16-17

ההיסטוריה ככלי אנליטי המבוסס על שיטות מדעיות הקנתה סמכות לפרשנותיו בגלל המרות שניתנה למדע. האמת המדעית שחשף דובנוב העניקה השפעה ותוקף לממצאיו ההיסטוריים, והחוקיות ההיסטורית שעמד עליה במחקריו הצדיקה את תביעותיו הפוליטיות ואת מאבקו נגד החברה הדומיננטית. מפעלו ההיסטוריוגרפי על יהודי רוסיה, שהלך והתגבש לצד הגותו הפוליטית-אידאולוגית, בא להשתית מסד נוסף לתביעותיו להעניק ליהודים נתח מעוצמות השלטון המרוכזות בידי הקמוצות של הממשל הצארי. הסיפר ההיסטורי-לאומי שהפיק משקף את המבנה החברתי של המיעוט האתנו-לאומי ברוסיה וכורך בחובו את תביעותיו.²⁶ תפיסתו ההיסטורית הדטרמיניסטית באה לכפות על המדינה הריכוזית לפזר את מונופול העוצמה המרוכז בידיה. באמצעות מחקרו הבהיר דובנוב את תביעותיו הפוליטיות, ואלה, באופן דיאלקטי, מיקדו עוד יותר את מפעלו ההיסטוריוגרפי, ששב וחיזק את עמדותיו האידאולוגיות. באמצעות תיאור מדעי פוזיטיביסטי ביקש דובנוב לשבור את עצם הלגיטימיות של החזקת העוצמה המדינית בשם הלאום הרוסי, ולמעשה בשם כל לאום. ההיסטוריה העניקה לגיטימציה לתוכניותיו הפוליטיות.

הנה כי כן הציג דובנוב תאוריה אוניברסלית של התפתחות האנושות אך ביקש לתפור אותה על-פי מידותיה של יהדות מזרח אירופה. מהתבוננות בתולדות היהודים גזר את מסקנתו על התפתחותה של אירופה כולה. הוא הציע מודל מדיני שהלם בראש ובראשונה את מידות היהודים והעלה את האינטרסים הפרטיקולריים היהודיים לדרגה אוניברסלית. דווקא בזאת טמון חידושו. דובנוב לא היה הראשון בקרב היהודים שפיתח תאוריה של לאומיות דיאספורית. קדמו לו אחדים, בעיקר באוסטריה, שביססו את הלאומיות על טעמים אינסטרומנטליים.²⁷ אך לעומת האגף האוסטרי בגליציה ושלוחתו בווינה הדגישה תפיסתו של דובנוב את הפן העקרוני והפרימורדיאלי של הלאומיות. חידושו של דובנוב הוא בהתבססות על מערכת רעיונית אבולוציונית-מדעית, מהותנית, המדגישה את קיומם של המאפיינים התרבותיים ושל הזהות האתנית-לאומית ככורה היסטורי דטרמיניסטי וכפועל יוצא של צדק

26. ראו בין היתר: בן-ציון דינבורג (דינור), 'שמעון דובנוב ליובלו השבעים וחמש', ציון, א (תרצ"ו), עמ' 106-104, 108-118; רפאל מאהלר, 'שיטת דובנוב ומפעלו בהיסטוריוגרפיה היהודית', בתוך: היסטוריונים ואסכולות היסטוריות: קובץ הרצאות שהושמעו בכנס השביעי לעיון בהיסטוריה (חנוכה תשכ"ב), ירושלים תשכ"ג, עמ' 94-102; Simon Dubnow, 'Introductory Essay', in: Simon Dubnow, *Nationalism and History: Essays on Old and New Judaism*, Philadelphia, PA 1961, p. 17; Israel Bartal, 'Dubnov's Image of Medieval Autonomy', in: Grober & Greenbaum, *A Missionary for History*, pp. 11-18; Dan Haruv, 'The Bible in Dubnov's Textbook of Jewish History', *ibid.*, p. 19

27. Joshua Shanes, 'National Regeneration in the Diaspora: Zionism, Politics and Jewish Identity in Late Habsburg Galicia 1883-1907', unpublished Ph.D. Thesis, University of Wisconsin, Madison 2002, pp. 42-85, 153-158

טבעי. פן דובנובי זה הציג את האינטרסים הפרטיקולריים של המיעוט היהודי המזרח-אירופי כאינטרסים אוניברסליים, המשותפים לכלל האומות של המרחב.²⁸ בתבועו לחלק מחדש את מקורות הכוח הממלכתיים בין כלל המיעוטים המצויים במרחב על סמך עקרונות מדעיים, אובייקטיביים ואוניברסליים ביקש דובנוב לשלול מן השלטון את הלגיטימיות של שימור אותם מקורות כוח באופן בלעדי בידי האליטה הרוסית המסורתית. לשון אחר, אל מול הניסיון לכונן מדינת לאום שתגן בפועל על האינטרסים הפרטיקולריים של הלאום המכוון כאומת הרוב על סמך עקרונות כביכול אוניברסליים ובהתבסס על נימוקים פילוסופיים, היסטוריים ומדעיים, ביקש דובנוב להגן בפועל על האינטרסים הפרטיקולריים של אומות המיעוט גם כן על סמך עקרונות כביכול אוניברסליים, בהישענו על נימוקים פילוסופיים, היסטוריים ומדעיים. מערכת רעיונית זו היה בכוחה לתקוע טריז בלגיטימיות של השלטון.

תפוצת הרעיון

דובנוב עסק בפיתוח התאוריה של האוטונומיה יותר מאשר בפרקטיקה שלה. הוא כמעט לא עסק באמצעים החומריים והמוסדיים החיוניים להפעלה אפקטיבית של האוטונומיה שהגה. הסיבות העיקריות לכך היו טמונות במציאות היהודית ברוסיה הצארית. ראשית כול, האידאולוגיה האוטונומיסטית היתה חלק מהתפרצות אדירה של זרמים רעיוניים יהודיים ששטפו את רוסיה במפנה המאות ה-19 וה-20. זרמים אלה ביקשו לפרש את מהלך ההיסטוריה היהודית והאנושית בדרכים שונות ובהתאם לכך הציעו רעיונות אופרטיביים שונים. דיוניהם היו אפוא תאורטיים, שכן העריכו כי בהגיעם אל 'האמת' שמגלה לנו קליאו, מוות ההיסטוריה, ימצא הפתרון הרצוי לשאלה היהודית. שנית, ברוסיה האוטוקרטית, שלא כבאוסטריה בעלת המאפיינים של שלטון דמוקרטי, לא היה טעם בשאלות פרקטיות. אלה לא היו רלוונטיות במציאות שבה הצאר ואנשי חצרו עושים במדינה כבשלהם. ברוסיה לא היתה כל אפשרות לעסוק בעשייה פוליטית המעוגנת בחוק המכבד התארגנויות פוליטיות לאומיות; שלא כבאוסטריה, לא היתה בה לגיטימציה שלטונית לפוליטיזציה של אינטרסים לאומיים פרטיקולריים, ולא מסורת של נהלים דמוקרטיים או אפילו דמוקרטיים-לכאורה. לפיכך לא היה טעם לעסוק בפרקטיקה, אלא רק בשאלות תאורטיות. ואכן, התארגנויות פוליטיות אחרות ברחוב היהודי פיתחו שלל תוכניות, מצעים ועקרונות מנחים על סמך התאוריה הדובנוביסטית.

עוצמת רעיונו של דובנוב היתה ביכולתו לספוג את כל האספקטים של החיים היהודיים. רעיונו גילם את רציפות חיי היהודים ובישר עתיד טוב יותר, שאף-על-פי שמתמהמה, בוא

יבוא. מרגע בואו של רעיון זה לעולם המחשבה היהודית נאלצה האינטליגנציה הלאומית-יהודית המזרח-אירופית להתמודד עם האתגר של מסכת רעיונית כזאת. לא חלף זמן רב עד שיתר התנועות הלאומיות היהודיות ניכסו אותו ואגב כך נכבשו בקסמו. תהליך זה התרחש בתוך פחות מעשור, ועיקרו בשנים 1906-1901, שבמהלכן כבש הרעיון האוטונומיסטי את המחשבה הפוליטית של האינטליגנציה הלאומית היהודית במזרח אירופה. המפלגה היהודית הראשונה ברוסיה שאימצה אותו היתה הבונד – תחילה בחלקו, בוועידתה ב־1901, ואחר־כך במלואו, לאחר 1905.²⁹ בתוכניתה הדגישה מפלגת הבונד שהמתחים הלאומיים יואפלו באמצעות הכרתה של המדינה בשוני השיוכי הלאומי ובאמצעות כינונה של מסגרת מוסדית שתשקף הכרה זו. באופן פרדוקסלי, טענו בבונד, הכרה בשוני השיוכי הלאומי ומיסודו יקדמו את גיבושה של התודעה המעמדית ובאופן דיאלקטי יעצימו את הסולידריות המעמדית. הנה כי כן, דווקא כדי לקדם את הסוציאליזם כתוכנית מקסימום אימצו אנשי הבונד עקרונות אוטונומיסטיים כתוכנית מינימום. בין 1901 ל־1907 אימצו גם המפלגות הפוליטיות הלאומיות היהודיות האחרות את הרעיון האוטונומיסטי. היו שאימצוהו ממניעים עקרוניים, כמו ה'פולקספארטיי', פרי יצירתו של דובנוב עצמו ומקורביו; והיו שאימצוהו ממניעים אינסטרומנטליים.³⁰ התארגנויות פוליטיות אחרות אימצו אותו מסיבות אינסטרומנטליות-פוליטיות, הווה אומר, כאמצעי פוליטי לקידום תוכנית מקסימום שונה מהמטרות שביקשה להשיג ההגות הדובנובית. כך, לדוגמה, ראה הבונד באוטונומיה תרבותית כלי לקידום התודעה המעמדית של הפועלים.³¹ הסיימיסטים (י"ס או סירפ) ראו באוטונומיה מכשיר לקידום הטריטוריאליזציה של היהודים,³² בתפיסה הדומה לזו של פועלי-ציון הבורוכוביסטים

29. יונתן פרנקל, נבואה ופוליטיקה: סוציאליזם, לאומיות ויהודי רוסיה, תל-אביב 1989, עמ' 245-261; יואב פלד, אוטונומיה תרבותית ומאבק מעמדי: התפתחות המצע הלאומי של הבונד, 1893-1903, תל-אביב 1997, עמ' 61-69; Henry Tobias, *The Jewish Bund in Russia: From Its Origins to* 1905, Stanford, CA 1972, pp. 160-176, 272-332

30. טיפולוגיה זו מבוססת על מאמרו של מתתיהו מינץ, 'לבחנית היחסים בין ההסתדרות הציונית לבין התנועה הלאומית האוקראינית בשנת 1917', שבות, 11 (תשמ"ה), עמ' 45-46. למעשה, כל המפלגות הלאומיות היהודיות במזרח אירופה אימצו את הרעיון, חוץ מהס"ס או ה'טריטוריאליסטים' לפני 1911, ובמידה מסוימת הקבוצה העממית של וינוור. תיאור כללי של האופן שבו אימצו את הרעיון התארגנויות פוליטיות שונות נמצא בספרו של ינובסקי: Janowsky, *The Jews and Minority Rights*, pp. 68-130

31. ראו למשל הקונטרס הפרוגרמתי של הבונד 'אונוזערע פאדערונגען', שהופיע בידיש וברוסית ב־1905. גרסה עברית: ברוכוב, כתבים, א, תל-אביב 1965, עמ' 359-365.

32. עליהם ניכרה השפעתו של ז'יטלובסקי. ראו: יצחק שיחור, 'סיעת ווורודנייה, התפתחותה האידאולוגית והארגונית', עבודת גמר לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב 1970; פרנקל, נבואה ופוליטיקה, עמ' 318-327; מתתיהו מינץ, בר ברוכוב, המעגל הראשון, (1900-1906), תל-אביב תשל"ז, עמ' 138-140; אברהם גרינבוים, תנועת 'התחייה' (ווורודנייה) ומפלגת הפועלים היהודית סוציאליסטית (מפ"ס): מבחר כתבים, ירושלים תשמ"ט, עמ' י"ט-ו, 3-19, 49-74; מתתיהו מינץ, 'שלוש תעודות מימי פולמוס 'ווורודנייה' ערב ועידת פולטאוה של מפלגת הפועלים היהודית הסוציאליסטית דמוקרטית 'פועלי ציון', 'הציונות, ה (תשמ"ט), עמ' 310-334.

טרם אימצו תפיסה המצדדת בקיומן של אומה יהודית טריטוריאלית ושל פזורתה האקס-טריטוריאלית בעת ובעונה אחת.³³ ולבסוף, התנועה הציונית ברוסיה לאחר ועידתה בהלסינגפורס בדצמבר 1906, עת נסתלקה מפרוגנויות קטסטרופליסטיות, אימצה את התוכנית האוטונומיסטית כדרך לגיבוש התודעה הלאומית היהודית, כלומר אימצה אותה ממניעים אינסטרומנטליים-חינוכיים.³⁴ באוסטריה אוימוצו רעיונות אוטונומיסטיים בידי כלל המפלגות היהודיות הלאומיות - ציוניות ולא-ציוניות, בורגניות ופרולטריות.³⁵ המאבק להענקת זכויות לאומיות ליהודים בתפוצות הפך למכנה המשותף הרחב ביותר של התנועות הלאומיות היהודיות המזרח-אירופיות. המודל של מדינה רב-לאומית ובה זכויות שוות - הן אינדיבידואליות, הן קולקטיביות - לכל הדברים בה היה המצע שעליו הידברו התנועות הלאומיות היהודיות במזרח אירופה.³⁶

אוטונומיה תרבותית, אוטונומיה לאומית פרסונלית, עבודת ההווה - כל אלה הם למעשה גוונים מפלגתיים שונים שמקורם באימוץ הרעיון המרכזי של האידאולוגיה הדובנוביסטית. שילוב הרעיון האוטונומיסטי במסכת הרעיונית של מפלגות אלה הביא להרחבת שורותיהן. המפלגות שניכסו את הרעיון החלו להיבנות ממנו ובה בעת לשכללו, ובדרך זו הוסיפו לפופולריות שלו ואגב כך נכנעו לו. כידוע ממחקריו של מתתיהו מינץ, יותר משעשתה הציונות המזרח-אירופית למימוש הטריטוריאליזציה של היהודים בארץ-ישראל, היא עשתה להפיכתם לאומה סולידרית במקום מושבם ולהגנה על זכויותיהם שם - ברוסיה או באוסטריה

33. מתתיהו מינץ, 'בר ברוכוב וניצני העימות על אודות הפלשתינו-צנטריזם בין פועלי ציון הרוסיים לבין פועלי ציון בארץ-ישראל', שורשים, א (1979), עמ' 320-334; מתתיהו מינץ (ההדיר והתקין מבוא), ועידת קרקוב של מפלגת הפועלים הסוציאל-דמוקרטית היהודית פועלי ציון ברוסיה (אוגוסט 1907: תעודות), תל-אביב 1979, עמ' 177-178.

34. זאב ז'בוטינסקי, 'על עריסתה של תוכנית הלסינגפורס', ספר אידלסון, תל-אביב 1946, עמ' 83-88; יצחק גרינבוים, 'יובל שנשכח (50 שנה לוועידת הלסינגפורס)', העבר, ה (1957), עמ' 11-18; אריה רפאלי (צנציפר), 'ועידות ארציות של ציוני רוסיה', בתוך: קציר: קובץ לקורות התנועה הציונית ברוסיה, תל-אביב 1964, עמ' 76-104; יצחק מאור, 'התנועה הציונית ברוסיה: מראשיתה ועד ימינו', ירושלים 1986, עמ' 315-320. Alexander Orbach, 'Zionism and the Russian Revolution of 1905: The Commitment to Participate in Domestic Political Life', *Bar-Ilan*, 24-25 (1989), pp. 7-23

35. Shanes (above note 27), pp. 42-85, 153-158; שבתאי אונגר, פועלי ציון בקיסרות האוסטרית 1904-1914, קריית שדה בוקר 2001, עמ' 73-82, 89-91, 131-175. וראו גם: Rachamimov, 'Diaspora Nationalism's Pyrrhic Victory' (above note 8), pp. 1-16

36. ואולם בו בזמן עורר רעיון זה תגובות נגד בקרב חוגים שראו ראייה פסימית מאוד את הקיום היהודי במזרח אירופה. הכוונה לחוגים טריטוריאליסטיים שהתארגנו סביב ישראל זנגוויל בהסתדרות הטריטוריאליסטית היהודית (יט"א) בתגובה לקונגרס אוגנדה ולפרספקטיבות אופטימיות שהחלו לרווח בקרב ציוני רוסיה. ראו: גור אלרואי, 'ארץ לעם ולא עם לארץ': ההסתדרות הטריטוריאליסטית היהודית (יט"א), התנועה הציונית וההגירה היהודית בראשית המאה ה-20, עיונים בתקומת ישראל, 14 (2004), עמ' 537-564.

וביורשותיהן.³⁷ תנועת הפועלים היהודית למפלגותיה השונות, יותר משעשתה לקידום האינטרסים המקצועיים של הפרולטריון היהודי או לקידום המהפכה, גיבשה את היהודים כלאום מודרני התובע את שוויון זכויותיו כפרטים וכקולקטיב.³⁸

על סוד משיכת הדובנוביזם – בחזרה ל'הון התרבותי'

נשוב אפוא לשאלתנו, מדוע כה קסם רעיון זה לאינטליגנציה היהודית הלאומית הפוליטית עד כי נכנעה לו? ובכן, בקונטקסט של ציפיות לליברליזציה ולדמוקרטיזציה של המדינה, בהיעדרן של זהויות לאומיות ממוקפות (hyphenated), כשהמרקם הרב-לאומי במזרח אירופה מתערער והולך, היה הרעיון שפיתח דובנוב קונסטרוקציה אידאית יעילה בעימות עם הלאומיות האקסקלוסיביסטית והאינטגרלית שתבעה לפרק את מרקם חייה של יהדות מזרח אירופה למרכיבים אזוריים ולכוננה כמיעוט הכפוף למרותה של אומה שתיכון כאומת-רוב. דווקא ערעורו של הפסיפס הלאומי במזרח אירופה והסלמת הסכסוכים הלאומיים שם הביאו לגיאות בקבלת הרעיון שביקש לנתב את התהליך הזה לאפיקים שישמרו על המרקם המזרח-אירופי מאוחד במלוא מורכבותו. התפיסה הדובנוביסטית, שחתרה ללאומיות שוויונית, נטולת עוקץ בדלני או אירדנטיסטי, ביקשה לשקף במבנה הפוליטי של המדינה את הייחודיות היהודית ותבעה במשנה תוקף לאפשר את העמקתה כתנאי בלי-עבור למימוש שוויונה. תפיסה זו כוננה כאלטרנטיבה אוניברסלית אובייקטיבית ובת-מימוש לרעיון המדינה הלאומית. הרעיון האוטונומיסטי הצטייר כחלופה שתמנע את ניפוץ האזור לרסיסי-רסיסים טריטוריאליים ותאפשר שילוב בין השתייכות ללאומיות היהודית ובין נאמנות למדינה שתעניק ליהודיה שוויון גם כאזרחים בודדים וגם כשייכים לקולקטיב רחב.

לאינטליגנציה היהודית ה'אתניציסטית' ולזו ה'טרנספורמיסטית', כפי שהגדירן גדעון שמעוני על יסוד התאוריה של אנתוני סמית,³⁹ קסם הרעיון הדובנוביסטי בשל התביעה

37. מתתיהו מינץ, 'עבודת ארץ-ישראל ועבודת ההווה – קונספציה של אחדות וממשות של סתירה', הצינונות, ט (תשמ"ד), עמ' 147-155; Nahum Michael Gelber, 'The National Autonomy of Eastern-Galician Jewry in the West Ukrainian Republic, 1918-1919', in: Isaac Levin (ed.), *A History of Polish Jewry During the Revival of Poland*, New York 1990, pp. 517-544; Shanes (above note 27), pp. 164-215; Adolf Gaisbauer, *Davidstern und Doppeladler*, Vienna 1988, pp. 461-522

38. מתתיהו מינץ, 'מקומה של תנועת הפועלים היהודית בפוליטיזציה של העם היהודי', עיונים בתקומת ישראל, 8 (תשנ"ח), עמ' 253-265.

39. בהקשר היהודי הציע גדעון שמעוני להשתמש במונח 'אינטליגנציה טרנספורמיסטית' במקום 'אינטליגנציה רפורמיסטית', כדי להימנע מאסוציאציות הלקוחות מן ההיסטוריה היהודית ולמנוע זיהוי של קבוצה סוציולוגית זו עם אותם אינטליגנטים שקידמו רפורמה בדת או היו מעורבים בתנועת הרפורמה היהודית. ראו: גדעון שמעוני, 'הלאומיות היהודית כלאומיות אתנית', בתוך: יהודה ריינהרץ, יוסף שלמון וגדעון

להכיר ביהודים כמיעוט לאומי הזכאי לזכויות לאומיות. המשמעות המידית של הכרה זו היתה הכרה בהון התרבותי היהודי כהון תרבותי שימושי המבטיח את שילובו של הפרט במערכות הממלכתיות. בעיני רוסיה ואוסטריה היו התרבות הרוסית הגבוהה ברוסיה, התרבות הגרמנית הגבוהה באוסטריה והתרבות הפולנית הגבוהה בגליציה התרבויות היחידות העשויות להוביל למוביליות חברתית למעלה (upper mobility). עם זאת, לא די היה באימוץ השפה, שכן תקנות מפלות ידועות, או 'תקרת זכוכית' (לעתים נראית למדי), הקשו את האינטגרציה של היהודים שעברו תהליך של אקולטורציה, כפי שאירע לדובנוב הצעיר: יהודים אלה לא הצליחו לקבל נתח מעוצמות המדינה שכן על-פירוב לא לוּוה התהליך שעברו באימוץ משועתק של ה'Habitus' ההגמוני. הרעיון האוטונומיסטי של דובנוב, הדובנוביזם, כרסם בלגיטימציה של המדינה לנהוג כך בהציעו תפיסה רלטיביסטית של נכסי התרבות של הלאום ההגמוני כמחייבים את כלל האוכלוסיות המתגוררות במדינה.

מדינות הלאום או אלה שנמצאו בתהליך כינון כמדינות לאום לא ראו בהון התרבותי היהודי נכס העשוי לשמש לניעות חברתית. האינטליגנציה האתניציסטית, זו שסירבה להשיל מעצמה את עיקרי תרבות ישראל, לא מצאה בתרבות זו את 'ההון התרבותי' הנדרש להתקדמותה בסולם החברתי והממלכתי. הלאומיות הדיאספורית והרעיון האוטונומיסטי נתנו לה כלי רעיוני לתביעת שילובה במדינה באמצעות ההון התרבותי שהיה בידיה. קבוצות רחבות בקרב האינטליגנציה היהודית ה'טרנספורמיסטית', ששאפה לשלב בין ההון התרבותי היהודי לבין זה הכללי, היו מעוניינות במיוחד בלאומיות הדיאספורית. רעיון זה נתן להן לגיטימציה להשתלבות במוקדי הכוח של המדינה כשכבה היכולה לשרת את שני הציבורים בעת ובעונה אחת, באופן שיהפוך את השוליות שלה ליתרון על פני קבוצות האינטליגנציה האחרות, החד-לשוניות והחד-תרבותיות. הרעיון האוטונומיסטי היה אפוא שימושי לשתי שכבות אלה של אינטליגנציה כאידאולוגיה התובעת חלוקה הוגנת של משאבי המדינה – הווה ואומר, הכרה בהון התרבותי של היהודים במדינתם כהון שימושי, לגיטימי ושווה לזה 'הרוסי', 'הפולני' או 'הגרמני', כזה המאפשר להם להשתלב במוסדות השלטון וליהנות מנתח משאביהם. אינטליגנציה זו, שמעצם הגדרתה שאבה את כוחה ואת סמכותה מההון התרבותי שלה, השתמשה באידאולוגיה האוטונומיסטית כדי להתחרות בשכבות ההגמוניות באינטליגנציה הרוסית או הפולנית, שהשתמשו באידאולוגיות לאומיות אקסקלוסיביות ואינטגרליות כדי לדחוק את המיעוטים הלאומיים אל השוליים החברתיים. בתחרותה על המשאבים הציגה האינטליגנציה היהודית הלאומית את תביעותיה על-פי אמות-מידה אוניברסליות ואובייקטיביות, שהיו עשויות להיות יעילות במאבקה הפוליטי נגד טיעונים שנשאבו אף הם מעיקרון אוניברסלי ואובייקטיבי – העיקרון הלאומי. ביסוד התביעה להכרה סימבולית במיעוט היהודי, שנדחק לשוליים בידי הממשלים המרכזיים (ברוסיה כמו בגליציה

שמעוני (עורכים), לאומיות ופוליטיקה יהודית: פרספקטיבות חדשות, ירושלים, 1996, עמ' 85-88; גדעון שמעוני, האידאולוגיה הציונית, ירושלים, 2001, עמ' 43-47.

ובאוסטריה), עמדה נוסף על תביעה לחלוקה הוגנת יותר של עמדות כוח גם תביעה ללגיטימציה של קיום שווה כקולקטיב שווה, כשותף שוויוני לפרויקט של בניית המדינה מתוך כבוד הדדי. שכבות האינטליגנציה היהודיות הללו תבעו שיכירו בהן כשכבות שבכוחן להחזיק בעוצמות המדינה, וכשוות לשכבות אינטליגנציה פולניות, גרמניות או רוסיות. הן ביקשו לבטל את בכורתם של הקולקטיבים ההגמוניים וכך להעניק לציבור היהודי שוויון ראלי נוסף על שוויון פורמלי.

שכבות רחבות בקרב האינטליגנציה היהודית האתניציסטית והטרנספורמיסטית ראו אפוא בלאומיות הדיאספורית כלי יעיל למלחמה בהון התרבותי ההגמוני – כל הון תרבותי הגמוני. מסיבה זו סירבו השלטונות המרכזיים האוסטריים והרוסיים כאחד לראות בלאומיות היהודית הדיאספורית בעלת ברית אפשרית בשמירה על שלמות האימפריה, אף שעקרונות הלאומיות הדיאספורית גרסו שמירה על שלמותן של המדינות הגדולות. האלטרנטיבה האוטונומיסטית, על מסריה הדטרמיניסטיים, האובייקטיביסטיים והאוניברסליים, היתה בעיני השלטון מסוכנת בדיוק כמו תנועות לאומיות ספרטיסטיות או אירדנטיסטיות של לאומים אחרים.

בה במידה נתפס הרעיון האוטונומיסטי היהודי כעוין את מאמצי שאר התנועות הלאומיות במזרח אירופה לכוונן מדינות לאום, שכן הוא כרסם בלגיטימיות של תביעותיהן לעצם הקמתן של מדינות לאום ונשען על ההנחה שמאמצי הפולוניזציה, האוקראיניזציה או הליטואניזציה של המוסדות הממלכתיים הם מאמצים פסולים. הילכך נתפס הרעיון האוטונומיסטי היהודי בקרב שאר התנועות הלאומיות במזרח אירופה כרעיון המאיים על חזונון לכוונן מדינות לאום ועוין את תביעותיהן הלאומיות היסודיות ביותר. במצב כזה לא היה בפועל סיכוי להצלחתה של האוטונומיה היהודית ברפובליקה העממית האוקראינית,⁴⁰ באוקראינה המערבית (מזרח גליציה)⁴¹ ובליטא.⁴² ההיצמדות הפוליטית היהודית למודל האוטונומיסטי הביאה להחרפת היחסים בין היהודים לבין התנועות הלאומיות האחרות במרחב

40. על האוטונומיה הלאומית באוקראינה ראו: מתתיהו מינץ, 'עיונים במהותה ובתפועלה של המזכירות לעניינים בינאומתיים במזכירות הכללית האוקראינית בשנת 1917', שבות, 8 (1981), עמ' 72-80; הנ"ל, 'לבחינת היחסים בין ההסתדרות הציונית לבין התנועה הלאומית האוקראינית בשנת 1917', שבות, 11 (1985), עמ' 44-52; הנ"ל, 'זמנים חדשים, זמירות חדשות: בר ברוכוב 1914-1917', תל-אביב תשמ"ח, עמ' 356-383; הנ"ל, 'סוגיית חילום של יהודים ליחידות אוקראיניות לאומיות בשנת 1917 והשתקפותה בפרוטוקולים של המועצה הלאומית היהודית הזמנית', שבות, 14 (תשנ"א), עמ' 55-73. במונוגרפיה של אברמסון, *Henry Abramson, A Prayer for the Government: Ukrainians and Jews in Revolutionary Times, 1917-1920*, Cambridge, MA 1999, באות לידי ביטוי חלקי התזות המרכזיות שטוטה מתתיהו מינץ במחקריו הנ"ל.

41. ראובן פאהן, געשיכטע פון דער אידישער נאציאנאל-אויטאנאמיע אינ'ם פעריאד פון דער מערב אוקראינישער רעפובליק, לעמבערג 1933; Gelber (above note 37).

42. ראו בעיקר: Sarunas Liekis, *A State Within a State?: Jewish Autonomy in Lithuania 1918-1925*, Vilnius 2003.

דובנוב, רעיון הלאומיות הדיאספורית ותפוצתו

המזרח-אירופי, שכל אחת מהן חתרה להציב את ההון התרבותי הקשור בתרבותה כהון התרבותי ההגמוני המבטיח השתלבות ומוביליות חברתית. עם זאת, אף שהציפייה למימוש המודל האוטונומיסטי הסתברה כציפיית שווא, ולמרות התוצאות הטרגיות של העימות בין התנועות הלאומיות במזרח אירופה, היו הדבקות במודל האוטונומיסטי והמאבק למענו גורמים שעיצבו את הסולידריות היהודית, גיבשו את התודעה הפוליטית והלאומית של היהודים ובדרך זו, באופן פרדוקסלי ומבלי משים, קידמו את בנייתה של מדינת ישראל כמדינת הלאום היהודי.